

ІНСТИТУТ ДЕФЕКТОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

ФЕДОРЕНКО Світлана Володимирівна

УДК 371.9

**КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ФОРМУВАННЯ
НАВИЧОК САМООБСЛУГОВУВАННЯ
У МОЛОДШИХ СЛАБОЗОРИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

13.00.03. - Спеціальна педагогіка

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1997

370

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі олігофренопедагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри олігофренопедагогіки НПУ ім. М.П.Драгоманова СВИРИДЮК Тетяна Павлівна.

Офіційні опоненти: - дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології АПН України МАКСИМЕНКО Сергій Дмитрович;
- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту дефектології АПН України КОБИЛЬЧЕНКО Вадим Володимирович.

Провідна установа: - Запорізький державний університет, кафедра спорту і спортивних ігор, Міністерство освіти України.

Захист відбудеться «25» листопада 1997 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д 50.28.01 при Інституті дефектології АПН України у приміщенні НПУ ім.Драгоманова (252030, м.Київ, вул.Тургенівська, 8/14).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту дефектології АПН України (252024, м.Київ, пров. П.Орлика, 6).

Автореферат розісланий «23» жовтня 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради

ЖУК Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Теоретичні дослідження тифлопедагогів та тифлопсихологів (М.І. Земцова, О.Г. Литвак, І.С. Моргуліс, Т.П. Свиридюк, Л.І. Солнцева, В.О. Феоктістова та інші) і практика навчання та виховання дітей з вадами зору засвідчили значне відставання цієї категорії дітей від норми у фізичному та психічному розвитку на час їх вступу до школи. Це відставання набуває стійкого характеру і в подальшому уповільнює загальний розвиток дітей та ускладнює їх навчальну діяльність.

В останні роки дефектологи, які вивчають дітей з різними аномаліями розвитку, висловлюють думки про те, що причини подібного стану пов'язані з недостатньою увагою дорослих до розвитку цих дітей в ранньому періоді життя, зі своєрідністю оволодіння ними предметною діяльністю, яка є базовою для становлення інших видів діяльності: ігрової, навчальної, трудової тощо (В.І. Андрієнко, А.М. Вітковська, Р. Кулеша, Т.І. Ранська, І.В. Ремейкайте, М.К. Шеремет та інші).

При дефекті зору створюється ситуація блокування природних сензитивних можливостей дитини через пригніченість її стану, звужені можливості зорового сприймання, надмірну опіку батьків, оскільки на другому-третьому році життя зростає небезпека травми і в спонтанних діях дитини багато несвідомого, що лякає недосвідчених батьків.

Утриманське ставлення до оточення в перші роки життя слабозорої дитини в сім'ї залишається непоміченим дорослими, які не орієнтуються на потенційні можливості свого малюка.

Тому вже в трирічному віці, вступаючи в спеціальний дошкільний заклад, слабозора дитина виявляє порушення координації рухів, просторового орієнтування, слабкі м'язи рук, а, головне, небажання себе обслуговувати, що є необхідною умовою існування людини. У неї загальмоване природне бажання «допомагати дорослим». За таких умов більшість вихованців спеціального дошкільного закладу на час вступу до школи не володіють повним самостійним самообслуговуванням (послідовним у потрібному темпі одяганням, роздяганням, взуванням, роззуванням, доглядом за тілом, одягом тощо).

Переважна частина дітей можуть обслужити себе частково (тобто потребують окремої допомоги), а в деяких випадках зовсім не володіють навичками самообслуговування і потребують постійної допомоги, що в умовах дефіциту часу створює нервозність, яка негативно впливає на настрій дитини і педагога. Отже, через труднощі самообслуговування у слабозорої дитини виникає багато додаткових проблем, що супроводжують процес її входження в нове для неї шкільне життя.

Найменш дослідженим залишається питання пошуку глибинних причин такої ранньої педагогічної занедбаності слабозорої дитини, яка в дошкільному віці залишається поза увагою дорослих. Невміння себе обслуговувати в цьому віці характерне і для дитини з нормальним зором, якщо її опікують дорослі, але вона стежить за рухами дорослого, і через якийсь час переносить ці дії в гру і починає відстоювати свою самостійність («Я сам»). Слабозора дитина не отримує досвіду стеження за діями дорослого і не відстоює своєї самостійності. Відбувається завуальована для очей дорослого гіперкомпенсація: дитина емоційним спілкуванням компенсує невінність і небажання діяти руками. Внаслідок цього блокується процес наслідування, а відтак гра, в якій набутий досвід закріплюється та автоматизується. Ігнорування цієї особливості слабозорої дитини є однією з причин її ранньої педагогічної занедбаності.

Тому дослідження проблеми корекційної спрямованості формування навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників має важливе значення як для спеціальної дошкільної педагогіки, так і для педагогічної практики.

Виходячи з цього, **об'єктом** нашого дослідження ми обрали діяльність з самообслуговування слабозорих дошкільників молодшого віку у навчально-виховному процесі.

Предмет дослідження – особливості самообслуговування слабозорих дошкільників молодшого віку, педагогічна система корекції вад психофізичного розвитку, які стримують формування навичок самообслуговування.

Мета дослідження: проаналізувати процес самообслуговування слабозорих дошкільників та розробити зміст і прийоми корекційно спрямованого педагогічного керівництва діяльністю самообслуговування дітей з вадами зору.

Гіпотеза дослідження: формування навичок самообслуговування у слабозорих дошкільників відбувається в умовах дії ряду негативних факторів, зумовлених особливостями їх психофізичного розвитку та відсутністю ефективною системи навчання та виховання цієї життєво необхідної навички у ранньому віці. Своєчасне виявлення особливостей розвитку таких дітей та розробка корекційно спрямованої системи формування навичок самообслуговування сприятиме подоланню багатьох проблем, пов'язаних з входженням їх в нове шкільне життя. Цього можна досягти за умови посилення мотиваційного компоненту діяльності шляхом формування емпатичної позиції дитини в спеціально створюваних ігрових ситуаціях та операційно-виконавчого компоненту на основі створення досвіду простежування за виконанням дій.

Для досягнення мети дослідження та перевірки висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання**:

1. Вивчити особливості спонтанного розвитку дій самообслуговування у

слабозорих дітей в онтогенезі.

2. Визначити предмет корекційного впливу на слабозору дитину молодшого дошкільного віку в процесі включення її в діяльність самообслуговування.

3. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічну систему забезпечення корекційно спрямованого впливу на процес формування навичок самообслуговування у слабозорих дітей молодшого дошкільного віку.

Методологічною основою дослідження є вчення про рушійні сили та закономірності психічного розвитку дитини, про особливу роль навчання, орієнтація якого на зону найближчого розвитку викликає процеси внутрішнього розвитку дитини (Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та інші).

Визначення дидактичних умов формування навичок самообслуговування здійснювалось на основі врахування основних принципів психології (нормативність розвитку, корекція зверху вниз, системність розвитку психічної діяльності) та тифлопсихології про стадії ранньої компенсації сліпоти (Л.І. Солнцева).

Методи дослідження: аналіз літературних джерел з проблеми; вивчення особових справ дітей, даних їх клінічного обстеження лікарями; бесіди з батьками, вихователями, дітьми; спостереження за вільною дитячою діяльністю (грую, працею тощо); педагогічний (констатуючий та формуючий) експеримент.

Дослідження проводилося впродовж 1993–1996 рр. Експериментальною базою були спеціальні дошкільні заклади №№ 49, 51, 154, 335 м.Києва, №68 м.Кіровограда, №33 м.Севастополя. З метою отримання порівняльних з нормою даних проводилося паралельне дослідження в дитячих дошкільних закладах загального типу м.Києва та Київської області.

В проведенні експерименту приймали участь 150 слабозорих дітей віком 3–4 роки та 100 дошкільників молодшого віку без порушень зору.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні основних закономірностей та особливостей самообслуговуючої діяльності слабозорих дошкільників, створенні педагогічної системи забезпечення корекційно-спрямованого впливу навчання на процес формування навичок самообслуговування, основу якої становить цілеспрямована робота з попередження вторинних та компенсації первинних порушень.

Теоретичне значення дослідження полягає в реалізації ідеї включення слабозорої дитини в систему самообслуговування, у розкритті особливостей опанування даного виду діяльності молодшими дошкільниками, виявленні потенційних можливостей та визначенні дидактичних умов формування цього виду діяльності.

Практичне значення полягає у можливості використання визначених у дослідженні критеріїв, рівнів сформованості дій самообслуговування як діагностичних показників загального розвитку дитини. Здобуті в дослідженні результати, висновки і рекомендації можуть бути використані науковцями та методистами при розробці диференційованого змісту корекційної роботи у спеціальних дошкільних закладах, вчителями-тифлопедагогами, реабілітологами спеціальних центрів та батьками слабозорих дітей у навчально-виховному процесі. Крім того, результати дослідження можуть бути введені у зміст вузівського курсу "Спеціальна методика дошкільного виховання дітей з вадами зору"

Вірогідність дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, застосуванням сукупності методів, які адекватні меті дослідження, його завданням, системним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, використанням порівняльних характеристик даних, що стосуються вихованців масових та спеціальних дошкільних закладів.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення дослідження відображені у публікаціях і виступах на наукових конференціях в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова (1994–1996рр.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин" (Київ, 1994р.), на II з'їзді Товариства психологів України "Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні" (Київ, 1996р.), на міжнародній науково-практичній конференції «Діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями в системі корекційного навчання та виховання» (Біла Церква, 1997 р.).

Дані дослідження використовувалися під час читання лекцій з курсу "Спеціальна методика дошкільного виховання дітей з вадами зору", при проведенні лабораторного практикуму із спеціальної дошкільної психології на дефектологічному факультеті УДПУ імені М.П.Драгоманова. Розроблені автором методичні рекомендації впроваджено в практику роботи спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору м.Києва, Кіровограда, Севастополя.

Особистий внесок автора полягає у визначенні предмету акцентованого впливу на слабозору дитину молодшого дошкільного віку в процесі виконання дій самообслуговування та в розробленні системи корекційних заходів, спрямованих на попередження та подолання труднощів здійснення цих дій.

За результатами проведеного дослідження опубліковано програму та методичні рекомендації з трудового виховання дітей з вадами зору, три статті, тези, в яких розкрито основний зміст дисертації.

На захист виносяться положення про те, що :

- формування дій самообслуговування у слабозорих дошкільників

здійснюється на більш низькому рівні в порівнянні з нормою, характеризується низьким ступенем самостійності і потребує адекватного навчання й виховання цієї категорії дітей та сприятливого оточення;

– система акцентованого впливу є визначальною у формуванні дій самообслуговування. Основу її становить спеціальне стимулювання перцептивної активності, позитивного ставлення дитини до трудового процесу, активізація простежувальної зорової функції та автоматизація набутих навичок самообслуговування, що досягається введенням дитини в спеціально створювані ігрові та соціальні ситуації.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (174 найменування обсягом 17 сторінок) та додаток (4 сторінки). Загальний обсяг дисертації – 161 сторінка. У тексті вміщено 17 таблиць (загальний обсяг – 13 сторінок), 9 рисунків (діаграми) – 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, виділено предмет та об'єкт дослідження, сформульовано мету, гіпотезу, визначено завдання, розкрито наукову новизну, теоретичне, практичне значення дисертації, а також положення, що виносяться на захист.

У **першому розділі** «Проблема формування навичок самообслуговування у слабозорих дошкільників в теорії і практиці тифлопедагогіки» проаналізовано праці з проблеми методики трудового навчання та виховання дитини дошкільного віку в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.

Аналіз літературного матеріалу з проблеми показує, що всебічний розвиток особистості дитини відомі вчені світу бачили у ранньому залученні її до посильної трудової діяльності, що є умовою для формування загальної умілості малюка (Я.А.Коменський, М.Монтессорі, Й.Г. Песталоцці).

Питання трудового виховання, і особливо діяльність самообслуговування як основа розвитку самостійності дитини дошкільного віку, стали предметом спеціальних досліджень багатьох відомих педагогів (Н.М.Аксаріна, Г.М.Годіна, Г.М.Ляміна, Є.І.Радіна та інші). Ранній період дитинства, за даними цих вчених, є сензитивним для формування способів дій самообслуговування, оскільки в 2–3 роки в нормі у дитини пробуджується висока природна цікавість до праці дорослих і наполегливе прагнення самій включитися в спільні з дорослими дії.

Крім того, пізнавальна діяльність у молодших дошкільників мотивується потребами практичної або ігрової діяльності. Багатьма видатними педагогами (А.С.Макаренко, В.Г.Нечаєва, А.П.Усова, К.Д.Ушинський та інші) в різний час висловлювалась думка про те, що працю не можна замінити грою. Навпаки,

потрібно підтримувати трудові дії, а ігрові будуть виникати спонтанно як сензитивні в цей період життя.

Спеціалісти загальної дошкільної психології та педагогіки висунули положення про необхідність поділу трудового процесу на окремі проміжні цикли та поступового просування до кінцевого результату, оскільки діти молодшого дошкільного віку під час виконання дій забувають про остаточне завдання (Н.М.Аскаріна, Г.М.Годіна, Л.І.Каплан, В.Г.Нечаєва, Є.І.Радіна).

У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про те, якими мотивами керується дитина під час діяльності самообслуговування. Про особливості мотивації на ранніх генетичних стадіях формування особистості йдеться у ряді досліджень відомих сучасних психологів (В.Г.Асєєв, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, А.Д.Шатова та інші). Це імпульсивність бажань, нестійкість мотивації, безсистемність дій.

У той же час сучасні психологи відзначають, що завдяки зростаючій самостійності дітей третього року життя в них починає формуватися психологічна готовність до праці за умови правильного керівництва дорослих (Л.І.Божович, В.І.Котирло, Г.О.Люблінська). Ця готовність виявляється в бажанні та вмінні доводити розпочату справу до кінця, допомагати дорослим тощо.

Необхідність врахування положень загальної дошкільної педагогіки пояснюється тим, що основні види діяльності, як у дошкільників з нормальним зором, так і у дошкільників з вадами зору, формуються за тими самими віковими закономірностями. Крім того, в тифлопедагогічних дослідженнях з проблеми формування навичок самообслуговування увага приділяється переважно дітям шкільного віку у зв'язку з потребою забезпечити їх соціально-трудоу реабілітацію (В.І.Андрієнко, М.І.Земцова, І.С.Моргуліс, Н.Г.Морозова, В.І.Ремажевська, Є.М.Стерніна та інші). При цьому автори дійшли висновку про те, що педагогічна практика потребує наукових розробок про глибинні причини появи зневажливого ставлення дітей з вадами зору до діяльності самообслуговування, корені якого криються у дошкільному дитинстві.

Значну увагу питанням опанування даним видом діяльності сліпими дошкільниками приділили в своїх дослідженнях Т.П.Свиридюк, Л.І.Солнцева, С.М.Хорош. Вони відзначили можливість корекції вторинних відхилень у розвитку сліпої дитини при правильно організованому педагогічному впливі.

Спробу розробки проблеми формування позитивного ставлення до трудової діяльності у слабозорих дітей дошкільного віку здійснила І.В. Ремейкайте (Литва). Але дослідження проводилося зі слабозорими дітьми старшого дошкільного віку, коли фактично утриманська позиція щодо трудової діяльності вже сформована і необхідна корекційна робота по її усуненню. Досліджень, які були б спрямовані на попередження вторинних відхилень,

прогнозування можливих труднощів в діяльності самообслуговування слабозорих дошкільників, ми не зустріли.

Вивчення практики роботи спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору виявило відсутність цілеспрямованого керівництва процесом формування дій самообслуговування, що істотно знижує ефективність корекційно-виховної роботи з метою попередження багатьох відхилень вторинного характеру.

Таким чином, проблема раннього включення слабозорої дитини в систему самообслуговування є актуальною і не достатньо вивченою. Тому виникла потреба в розкритті особливостей опанування даного виду діяльності дошкільниками молодшого віку та виявленні потенційних можливостей щодо формування цього виду діяльності.

У **другому розділі** «Особливості сформованості навичок самообслуговування у слабозорих молодших дошкільників» подано завдання, методика, хід і результати констатуючого експерименту, який здійснювався в молодших групах масових та спеціальних дошкільних закладів м. Києва, Кіровограда, Севастополя.

Головною метою констатуючого експерименту було виявлення особливостей сформованості дій з предметами та початкових навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників.

Методика констатуючого дослідження включала три серії завдань.

Завданням *першої серії* експерименту було виявлення питомої ваги серед сформованих предметних дій дітей таких, що є складовими самообслуговування.

У *другій серії* експерименту головним завданням було визначення особливостей виконання дій з самообслуговування, труднощів, що блокують цей процес, а також потенційних можливостей, які не використовуються слабозорою дитиною і не завжди враховуються педагогами.

У *третьій серії* основним завданням було дослідження особливостей оволодіння найбільш складними діями самообслуговування на кожному з етапів цієї діяльності, а саме на етапах прийняття завдання, орієнтування в завданні, операційно-виконавчому, контрольно-оцінюючому.

Результати дослідження виявили питому вагу усвідомлюваних дій з предметами побуту у слабозорих молодших дошкільників та їх однолітків з нормальним зором. Якщо в нормі на запитання «Що ти вмієш робити вдома?» 34 % дітей називали трудові дії («допомагати мамі», «годувати рибок», «поливати квіти» тощо), то серед слабозорих подібні відповіді були лише у 6 % дітей («Вмію подавати мамі, що скаже», «я вмію з братиком бавитися» тощо). Подібні відповіді є показником штучного блокування участі слабозорих дошкільників у

домашніх справах.

Бесіди з батьками з метою з'ясування причин недостатньої уваги до трудового виховання слабозорих дітей в сім'ї показали, що більшість батьків не розуміють важливості набування їхніми дітьми трудових навичок для майбутнього успішного входження їх у суспільне життя.

Враховуючи вимоги програми навчання та виховання дітей у дитячому закладі, ми виділили основні дії по самообслуговуванню в змісті трудового навчання та виховання.

Дослідження дозволило проаналізувати зміст видів самообслуговування та ступінь самостійності виконання молодшими дошкільниками того чи іншого трудового завдання.

Результати дослідження показали, що у порівнянні з молодшими дошкільниками з нормальним зором, слабозорі вже в трирічному віці відстають у сформованості навичок самообслуговування, а головне, у більшості з них відчувається утриманський настрій.

Нами була зроблена спроба визначити рівні володіння діяльністю самообслуговування молодшими дошкільниками, що брали участь у констатуючій частині нашого дослідження. Ми виділили три рівні.

Високий рівень володіння діяльністю характеризувався достатньою самостійністю та якістю виконання основних цілісних процесів самообслуговування. Діти відповідально займалися самообслуговуванням, допомоги дорослих майже не потребували, активно відстоювали самостійність. При ускладненнях вони вміли звернутися за допомогою, помічали та виправляли свої помилки. Цей рівень спостерігався у 20 % слабозорих і 65 % дітей з нормальним зором.

Середній рівень володіння діяльністю визначений у дітей, які з допомогою дорослого впоралися з більшістю дій самообслуговування (42 % дітей з вадами зору і 30 % дошкільників з нормальним зором). Ці діти потребували певної допомоги дорослих (словесної інструкції чи показу) у виконанні цілісних трудових процесів, під час контролю якості.

Низький рівень володіння діяльністю визначений у дітей, в яких не сформована жодна дія самообслуговування. Ці діти навіть при наданні допомоги не змогли впоратися з більшістю запропонованих дій. Вони виконували завдання на рівні безладного маніпулювання, при першому неуспіху одразу відмовлялися від подальших дій, чекали допомоги дорослого. Низький рівень показали 38 % молодших дошкільників з вадами зору та 5 % дітей з нормальним зором.

Особливо складними для слабозорих дітей цього рівня були дії шнурвання, зав'язування, застібання. Діти байдуже ставилися до роботи, неадекватно оцінювали її якість. Майже 90 % з них – діти з важкими розладами зору.

Серед дітей цієї групи було виявлено 13 % дітей з аутичною поведінкою, які важко вступали в контакт з експериментатором. Коли їм пропонували виконати певну дію, вони соромилися, плакали, терли очі руками, просилися до мами. Серед дітей з нормальним зором подібного емоційного пригнічення ми не зустріли.

Порівняльний аналіз даних засвідчив, що у більшості слабозорих дітей (42 %) спостерігається середній рівень оволодіння навичками самообслуговування, а у дітей з нормальним зором домінує високий рівень (65 %). Це свідчить про недостатність сформованості навичок самообслуговування дітей з вадами зору вже у молодшому дошкільному віці у порівнянні з однолітками з нормальним зором.

Під час дослідження нами було помічено, що слабозорі діти в процесі їх навчання діям самообслуговування спонтанно не користуються зоровим стеженням за діями дорослих, що є основою наслідування, яке в цей період домінує під час отримання інформації про навколишній світ.

Відсутність зорового стеження ми пояснюємо двома причинами. З одного боку, впливають вади зору, з другого – дитина з порушеним зором більше орієнтується на емоційне спілкування з дорослим, ніж на практичну співдію. Увага дитини зосереджена на обличчі дорослого, а не на руках. Ситуація практичної співдії підмінюється емоційним, а не діяльним спілкуванням. З цієї причини рівень сформованості дій самообслуговування у слабозорих дітей значно нижчий, ніж у однолітків з нормальним зором. Особливо це стосується складних дій самообслуговування: шнуровання, зав'язування та застібання, які викликають найбільші труднощі в оволодінні ними слабозорими дітьми. Ці дії й були обрані нами для подальшого вивчення.

Насамперед нас цікавило, які мотиви є рушієм процесу виконання значених дій, завдяки чому дитина найкраще виконує завдання. Ми дійшли висновку, що слабозорі діти на тривалий час затримуються на предметному та ігровому видах мотивації, тоді як у дітей з нормальним зором домінують соціальний та особистісний види мотивації, які в онтогенезі є більш високими (Л.І.Божович).

Аналіз стану діяльності самообслуговування на орієнтувальному етапі показав, що всі досліджувані (слабозорі, з нормальним зором) знаходилися на практично-дійовому рівні. Але діти з нормальним зором впевнено діяли шляхом проб і помилок, а слабозорі потребували спеціальної стимулюючої підтримки дорослого. Окремі слабозорі діти вже на цьому етапі внаслідок незадоволення здобутим результатом, припиняли виконання завдання (на 1–2-й хвилині) і йшли гратися. Переважна більшість дітей тривалий час (17–20 хвилин) маніпулювала обраними предметами, не намагаючись знайти спосіб виконання

завдання: відчувалося бажання вгамувати перцептивний "голод" (прогалини виховання в попередній період життя).

Під час спостереження за операційно-виконавчою частиною дій ми з'ясували, що недостатність автоматизації дій обумовлена виключно недоліками зору і, як наслідок, швидкою стомлюваністю дитини.

Спостереження за виконанням дітьми самоконтролю під час виконання дій застібання, шнурування та зав'язування виявило характерну особливість: діти з дуже низькою гостротою зору та з нормальним зором контролюють свої дії на дотик, діти з середньою гостротою зору намагаються контролювати свої дії зором, підносячи предмети, якими маніпулюють, до самих очей, визирають з-під окулярів тощо, що не сприяє збереженню та покращенню їхнього зору. Це свідчить про недостатню корекційно-виховну роботу тифлопедагогів з цією категорією дітей щодо організації предметно-практичної діяльності на полісенсорній основі. Більшість слабозорих дітей (68 %) не вміють здійснювати кінцевий та поетапний контроль. Заохочення дорослого до здійснення контролю допомагало лише 17 % слабозорих і 39 % дітей з нормальним зором. Це свідчить про нерозуміння 3-4-річними дітьми з вадами зору значення здійснення контролю за виконанням дій.

Ми встановили, що поетапний контроль здійснюють лише 3 % слабозорих дошкільників. Серед дітей з нормальним зором 15 % вміють здійснювати поетапний контроль і 16 % – кінцевий. Наші дані переконують у тому, що дошкільникам молодшого віку доступні ці види самоконтролю.

Отже, аналіз даних констатуючого дослідження дозволяє зробити основний висновок щодо стану сформованості трудових дій та окремих навичок самообслуговування у слабозорих дітей молодшого дошкільного віку: більшість дошкільників молодшого віку з вадами зору відстають від своїх однолітків з нормальним зором у рівнях сформованості навичок самообслуговування. Проте окремі слабозорі виявили досить високий рівень сформованості цих навичок (це були, як правило, слабозорі діти, які часто залучалися до виконання трудових доручень, допомагали молодшим за них членам сім'ї тощо), що дає підставу для оптимістичного погляду на потенційні можливості слабозорих дітей.

У третьому розділі «Педагогічні умови забезпечення корекційного спрямування процесу формування навичок самообслуговування у слабозорих дітей молодшого дошкільного віку» розкриваються зміст та результати дослідного навчання та виховання, а саме: перевірка ефективності системи акцентованого впливу на формування дій самообслуговування у слабозорих дошкільників молодшого віку.

При розробці формуючого експерименту ми враховували загальні положення про сутність корекційно-педагогічного процесу та його значення для

нормального розвитку дитини в умовах зорової депривації (Л.С.Виготський, В.П.Єрмаков, І.Г.Єременко, М.І.Земцова, І.С.Моргуліс, В.М.Синьов, Л.І.Солнцева та інші).

Основні з цих положень:

- особлива гнучкість та пластичність нервової системи в дошкільному періоді життя, що забезпечують здатність до компенсації дефекту;
- довірливе ставлення до дорослого як до носія зразка;
- вирішальна роль соціального фактору (виховного впливу) в роботі з цією категорією дітей;
- природня здатність до наслідування.

Дослідним навчанням було охоплено 25 дітей молодшої групи (3-4 роки) з вадами зору і нормальним інтелектом. Для створення контрольної групи було відібрано 25 слабозорих дітей, які проходили навчання за програмою загального типу у звичайному режимі.

Організації дослідного навчання слабозорих дошкільників передувало їх обстеження з метою з'ясування вихідного рівня володіння дітьми основними видами діяльності самообслуговування.

Формуюче дослідне навчання та виховання здійснювалося в два етапи: підготовчий (етап попереджувальної корекції) та основний (етап прогнозуючої корекції).

Підготовчий етап мав на меті стимулювання перцептивної активності, розвиток дрібних м'язів рук у процесі виконання практичних дій, створення образу дій (центрального психічного утворення для становлення процесу наслідування). Найважливіше завдання цього періоду – забезпечити зорове та дотикове простежування дій за зразком.

З цією метою було оснащено спеціальний «предметний куточок» в ігровій кімнаті, в якому в порядку ускладнення предметних дій були закріплені на стінках стелажі, розставлено столики. Вони нагадували за змістом ті, що описані Марією Монтесорі, але для забезпечення зорового та дотикового простежування за виконанням дій дорослого як носія зразка предмети для маніпулювання мали контрастне забарвлення, були зручні в користуванні, не переобтяжені зайвими деталями.

Спочатку дітям пропонували «допомогти» дорослому позамикати чи повідчиняти замки, позастібати липучки тощо. Виконання дій тифлопедагогом відбувалося в уповільненому темпі, зблизька, щоб діти мали можливість стежити очима, а при потребі дотиково (попереджувальна корекція).

Підготовчий етап тривав 2 місяці (5 відвідувань куточка на тиждень, всього – 40).

На другому етапі формуючого навчання (етап поточно-прогнозуючої

корекції) спеціальним завданням була апробація дослідної системи з формування у слабозорих молодших дошкільників навичок самообслуговування під час виконання найбільш важких трудових дій (застібання, шнурування, зав'язування) на спеціальних заняттях та в режимні моменти.

У процесі проведення експериментальних занять використовувався корекційно місткий матеріал (спеціально створені нами посібники, інтригуючі стимулюючі ситуації, поетапні вправи тощо) для вирішення трьох груп завдань:

- накопичення предметно-перцептивного досвіду та формування мотиваційного компонента готовності до прийняття завдання;
- формування орієнтувально-операційного компонента діяльності самообслуговування (усвідомлення дитиною послідовності операцій, що входять до складу дії) та здійснення дітьми кінцевого контролю;
- забезпечення умов для формування дії переносу кожного сформованого вміння в нову ситуацію та спонукання до поетапного контролю.

Для формування кожної дії ми проводили чотири навчальних заняття. Завдання першої групи, головним з яких є спонукання до дії самообслуговування, були домінуючими на кожному початковому занятті з визначених чотирьох.

Завдання другої групи домінували на двох наступних заняттях, на яких дітям допомагали зрозуміти склад дії та формували вміння планувати свою діяльність і здійснювати кінцевий контроль.

На останньому занятті домінуючими були завдання третьої групи і головне з них – спонукання до багаторазових вправ та поетапного контролю.

Паралельно з дослідним навчанням в умовах дошкільного закладу відбувалася робота з батьками слабозорих дітей по переорієнтації їх з позиції опікування дитини на позицію її піклування про інших.

Результати дослідного навчання та виховання показали значний прогрес молодших слабозорих дошкільників експериментальної групи в оволодінні діями самообслуговування порівняно з дітьми контрольної групи.

Таблиця 1

Розподіл дітей (у %) за рівнем володіння діяльністю самообслуговування слабозорими дошкільниками

Рівні	до навчання	після навчання	
		експерим.група	контр. група
Високий	20	60	32
Середній	42	24	44
Низький	38	16	24

Якщо до початку навчання спеціально організованого трудового навчання та виховання більшість (42 %) слабозорих дітей виявили середній рівень сформованості дій самообслуговування, який характеризувався виконанням їх за допомогою дорослого, то після дослідного навчання 60 % дітей знаходилися вже

на високому рівні, який характеризувався самостійним виконанням дій. Знизився відсоток дітей з низьким рівнем, які не вміли і не бажали виконувати дії самообслуговування (з 38 % до 16 %).

Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп підтвердило ефективність дослідного навчання та виховання дошкільників з вадами зору, що проявилось у збільшенні в три рази дітей експериментальної групи, які досягли високого рівня володіння діяльністю самообслуговування.

У результаті управління процесом трудового виховання та навчання змінилося ставлення до діяльності самообслуговування слабозорих молодших дошкільників експериментальної групи. До початку дослідного навчання 48 % дітей виявили індивідуальне ставлення до дій самообслуговування і лише 20 % – позитивне. В результаті виховання позитивного ставлення до праці кількість дітей, які позитивно ставляться до діяльності самообслуговування, збільшилася до 52 % (у контрольній групі – до 40 %)

Підвищився також і рівень розвитку контролю за результатом власних дій. Якщо на початку дослідного навчання 64 % слабозорих дітей не вміли здійснювати жодного виду контролю за трудовою діяльністю, то під впливом спеціально організованого навчання кількість дітей експериментальної групи які намагалися здійснювати кінцевий та поетапний контроль, виявилася вдвічі більшою, ніж в контрольній групі. В результаті застосування спеціальних прийомів при навчанні діям застібання, шнурування та зав'язування, ми навчили дітей здійснювати дотиковий контроль за правильністю виконання цих дій замість не завжди ефективного – зорового.

Позитивні тенденції розвитку слабозорих дітей у результаті формуючого навчання спостерігалися і в індивідуальній динаміці просування в сформованості дій самообслуговування кожної дитини.

Таким чином, в результаті експериментального навчання та виховання слабозорих дошкільників молодшого віку виявлено наступне:

- досягнуто просування молодших слабозорих дошкільників експериментальної групи до більш високих рівнів оволодіння діями самообслуговування завдяки створенню спеціальної методики навчання основним діям самообслуговування, яка передбачала системний вплив на зміст, організацію, мотивацію навчання та виховання слабозорих дітей;

- відбулося засвоєння дітьми необхідних вмінь у діяльності самообслуговування на основі розвитку дрібної моторики м'язів кистей рук;

- доведено необхідність запобігання вторинним відхиленням, створення накопичень для діяльності самообслуговування (попереджувальна корекція) та передбачення можливих труднощів цієї діяльності (поточно-прогнозуюча корекція);

- доведено, що вирішального значення набуває визначення предмету корекції під час організації діяльності самообслуговування на кожному її етапі;
- відзначено підвищення розвитку вмінь планування та самоконтролю дій самообслуговування;
- спеціально організоване навчання сприяло збільшенню кількості дітей, які виявляли позитивне ставлення до діяльності самообслуговування.

У **висновках** узагальнено дані дослідження, які підтвердили висунуту гіпотезу, дозволили накреслити перспективи подальшого розроблення проблеми та дали підставу зробити такі висновки.

Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та вивчення практики роботи спеціальних дошкільних закладів показали, що питання формування навичок самообслуговування у слабозорих дошкільників молодшого віку як наукова проблема не вивчалася, а це суттєво збіднює можливості корекційно-педагогічного впливу на них.

Проведене дослідження виявило незадовільний рівень спонтанного розвитку дій самообслуговування у дошкільників молодшого віку з вадами зору, що підтвердило положення загальної та спеціальної педагогіки і психології про значущість раннього корекційного впливу на розвиток цих дітей.

Результати констатуючого експерименту, спрямованого на виявлення особливостей виконання дій самообслуговування слабозорими дітьми молодшого дошкільного віку, переконливо доводять, що основною причиною появи відхилень у цій діяльності є відсутність акцентованого впливу на формування процесу наслідування. Виявилось, що у слабозорих дітей зорове стеження за рухами дорослого, який їх обслуговує, спонтанно не з'являється: діти через поганий зір зосереджуються не на руках, а на обличчі дорослого, емоційно спілкуючись з ним. Це призводить до дуже ранньої педагогічної занедбаності, яка, фактично, залишається непоміченою не тільки батьками, а й спеціалістами-дефектологами.

Проведене дослідження підтвердило нашу гіпотезу і дозволило зробити висновок про те, що успішності формування навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників можна досягти за таких умов:

- спеціальна організація та зміст навчання діям самообслуговування, починаючи з молодшого дошкільного віку;
- пробудження позитивного ставлення до трудового процесу шляхом введення дітей в спеціально створювані ігрові та соціальні ситуації;
- активізація простежувальної зорової функції за діями дорослих як базової для формування процесу наслідування;
- стимулювання перцептивної активності дитини та її бажання співвідносити свої дії зі зразком;

– автоматизація набутих навичок самообслуговування в процесі виконання режимних моментів та в сім'ї.

Результати спеціально організованого дослідного навчання та виховання слабозорих дітей молодшого дошкільного віку підтверджують доцільність використання в процесі формування дій самообслуговування двох видів корекції, а саме:

– попереджувальної – для забезпечення запобігання вторинним відхиленням і створення базової основи для введення дитини в діяльність самообслуговування;

– поточно-прогнозуючої корекції – для поопераційного формування навичок самообслуговування в сприятливий для становлення цієї діяльності період.

Перспективу подальших наукових пошуків у глані проведеного дослідження ми бачимо у вивченні можливостей дітей в оптимальному віковому періоді для навчання окремих навичок самообслуговування.

Основний зміст дослідження відображений в таких публікаціях:

1. Програма та короткий зміст корекційної роботи із слабозорими дітьми дошкільного віку. (Методичні рекомендації та примірні розробки занять вчителя-тифлопедагога). – Кіровоград, 1994. – С. 35–38. (У співавторстві).
2. Програма з трудового виховання // Навчально-виховні програми та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору. – К., 1996. – С. 37–39, 119–128, 209–221, 302–314.
3. Рекомендації вихователям до навчання та виховання тотально сліпих дітей. – там же. – С. 22–25. (У співавторстві).
4. Особливості формування навичок самообслуговування у слабозорих дітей молодшого дошкільного віку // Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні. Матеріали II з'їзду Товариства психологів України. – К., 23–27 вересня 1996. – Т.10. – С. 39–40.
5. Формування навичок самообслуговування в слабозорих дітей молодшого дошкільного віку // Дефектологія. – 1997. – №1. – С. 37–39.
6. Формування трудових навичок у дітей з важкими порушеннями зору як основи ранньої інтеграції їх в суспільство // Діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями в системі корекційного навчання та виховання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 27–28 травня 1997. – С.108–109.
7. Вплив сім'ї на готовність дитини з вадами зору до інтеграції в суспільство // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 1994. – С. 153–154.

Федоренко С.В. «Корекційна спрямованість формування навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за

спеціальністю 13.00.03 – спеціальна педагогіка. – Інститут дефектології АПН України, Київ, 1997 г.

В дисертації виявлено причини появи ранньої педагогічної занедбаності слабозорих дітей в області самообслуговування.

Доведено принципову можливість попередження появи вторинних відхилень в цій області.

Встановлено залежність формування дій самообслуговування від забезпечення ранньої корекції в період становлення процесу наслідування на основі зорового простежування за діями дорослого.

Експериментально доведено можливість коригуючого впливу на формування дій самообслуговування у слабозорих дітей молодшого дошкільного віку шляхом посилення мотиваційного компоненту діяльності в спеціально створених ситуаціях і операційно-виконавчого через спеціально акцентований вплив на накопичення досвіду зорового і дотикового простежування, які забезпечують формування процесу наслідування як основи для діяльності самообслуговування.

Ключові слова: предмет корекції, перцептивні дії, простежувальні дії, процес наслідування, дії самообслуговування, попереджувальна корекція, поточно-прогнозуюча корекція, дотиковий контроль, зоровий контроль.

Федоренко С.В. «Коррекционная направленность формирования навыков самообслуживания у младших слабовидящих дошкольников». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – специальная педагогика. – Институт дефектологии АПН Украины, Киев, 1997 г.

В диссертации выявлены причины появления ранней педагогической запущенности слабовидящих детей в области самообслуживания.

Доказана принципиальная возможность предупреждения появления вторичных отклонений в этой области.

Установлена зависимость формирования действий самообслуживания от обеспечения ранней коррекции в период становления процесса подражания на основе зрительного прослеживания за действиями взрослого.

Экспериментально доказана возможность корригирующего влияния на формирование действий самообслуживания у слабовидящих детей младшего дошкольного возраста путем усиления мотивационного компонента деятельности в специально создаваемых ситуациях и операционно-исполнительского через специально акцентированное влияние на накопление опыта зрительного и осязательного прослеживания, обеспечивающих формирование процесса подражания как основы для деятельности самообслуживания.

Ключевые слова: предмет коррекции, перцептивные действия, прослеживающие действия, процесс подражания, действия самообслуживания, упреждающая коррекция, текуще-прогнозирующая коррекция, осязательный контроль, зрительный контроль.

Fedorenko S.V. «Correctional character of the forming of self-service skills of younger

purblind pre-school». – Manuscript.

The dissertation for the competition of the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences. Speciality 13.00.03 is special pedagogic. – Institute of Defectology Ukrainian Academy of pedagogical Science. Kiev, 1997.

The author defends a thesis where were brought ont causes of appearance early pedagogical neglet of purblind children in the field of self-service.

It was prowed the possibility of principle of prevention of appearance of secondary deviations in this field.

It was established dependense of forming self-service actions from securing early correction in the macing an imitation process on the base of visual observation of adults actions.

It was proved the possibility experimental of influense on the forming of self-service actions of purblind pre-school children by the way of motivation component of activity in specially created situations and operational-executive influense by the way of specially-accentuated influence on the accumulation of visual experience and tactile observation, providing forming of process of imitation as base of self-service activity.

Key-words: subject of correction, perceptive actions, tracking actions, process of imitation, self-service actions, anticipating correction, fluid-prognosising correction, tactile control, visual control.

13 13 13

AB 38.677